

PENCKÓFER JÁNOS

A STÚDIÓK KORA (ELŐTT ÉS UTÁN)*

IRODALMI-KULTURÁLIS IRÁNYULTÁSOK, FOLYAMATOK, SZERVEZŐDÉSEK, FÓRUMOK
KÁRPÁTALJA EDDIGI KILENCVEN ÉVÉBEN
(VÁZLAT)

1. CSEHSZLOVÁKIÁBAN

A kényszerrel teremtett magyar irodalmi-kulturális széttagoltság eddigi kilencven éve kiváltképp a kárpátaljai rész életbevágóan szükséges önmegszervezése elé sodort egyedi feladatokat. Ezek megoldása sajátos teherterele volt úgy a közösségi kulturális, mint az egyéni alkotó munkának, ám a végeredmény: jellegzetes irodalmi-kulturális kibontakozás, mely fel- és elismerhetővé tette 2010-re – sőt, már az ezredforduló körül – az e térséghez kötődő irodalmat. Mára figyelmet érdemlő életművekben és különálló teljesítményekben méretteti meg magát a magyar irodalom itt – és Magyarországon – született azon része, amely kárpátaljaiként éppúgy definiálhatja önmagát, mint ahogyan mellőzheti ilyen megkülönböztettségét.

A művek és a szerzők mögött meghúzódó társaság, közösség, egyesület, csoport meghatározója volt a kezdeteknek. Az ezekből származó irodalmi-kulturális irányultság, folyamat szerint is leírható formálódást Kárpátalján a fórum megléte nagyban segítette, de többnyire a hiánya hátráltatta. Mindenesetre a szükség által szorgalmazott önmegszervezésben jelentkező önállóság-igény már a kettős kezdetnél fellelhető: a csehszlovák éra korában éppúgy, mint a Szovjetunió idején.

Legkorábban az 1922-es *Ruszinszkói Almanach*ban és a *Kárpátaljai Magyar Almanach* 1924-es kötetében található meg ez az igény. Kovács Vilmos és S. Benedek András negyven esztendővel ezelőtt feljegyezte, hogy e fórumok „valamiféle teljesen különálló kárpátaljai magyar irodalmat” szerettek volna létrehozni, „kirekesztve belőle még a szlovákiai magyarságot is”¹. Kárpátalja elszakítása után (1920) a hatóságilag betiltott Gyöngyössi Társaság 1944-ig napvilágot látó évkönyveivel szembemenő különállósági törekvés – a két almanach köré csoportosulók részéről – nem lett támogatott. Ami igen

széles körben került elfogadásra, az Tamás Mihály *Tátrabeli* programja volt 1937-ből, melyben társaságuk nevében azt állította Tamás, hogy ők „nem szlovenszkói irodalmat” szeretnének létrehozni, mert az „provincializmust, enyhébb elbánást, egzotikumot és alacsonyabb-rendűséget jelent”. Aztán hozzátette: „a mi ideálunk: dúsan termő magyar irodalmi élet Szlovenszón, melynek eredményei, ha nyakukon hordják is a szlovenszkói magyarság kisebbségi sorsának és az együtt élő népek egymásra-hatásának lelki és szellemi nyomait, mégis osztatlan részei a velük kiteljesedő magyar irodalomnak.”²²

Ez utóbbi valóban olyan bölcs és merész belátásnak bizonyult, hogy szellemiségét szűk három évtizeddel később is szerette volna vállalni Kárpátalján az irodalmat szervező közösség, csakhogy akkor ennél sokkal súlyosabb és mélyebb megosztottságban kellett eszmélnednie a második kezdetnek. Ugyanakkor bármennyire volt is bölcs a *Tátra*-program, bármennyire nevezhető szellemi pezsgésnek a Ruzsinszkói Magyar Kultúr Egyesület ugyancsak 1930-as évekbeli megalakulása, hiába számolható össze ekkor több mint harminc magyar újság, folyóirat, hiába a figyelemre méltó Sarló-mozgalom, és hiába munkálkodtak jelentékeny alkotók – a kárpátaljaiak nevezhető irodalom nem ekkor és nem a nevezett lapokkal, egyesületekkel és szerzőkkel alapozta meg a létét. Ez az első kisebbségi irodalmi-kulturális kezdet hiába tett kísérletet különállóságában is leírható (közösségi) önazonosságának a megfogalmazhatóságára: Kárpátalja a Felvidék részeként létezett ekkor – saját identitás nélkül.

Amikor több évtized után Kárpátalja egészen új önmagára ocsúdása kezdődött el a Szovjetunió széthullása után – akkor első dolgai közt ott található némely szerző (Tamás Mihály, Sáfáry László) értékes műveinek újrakiadása is –, mégis hamarosan kiderült: e fontos kulturális tett csak értékfelmutatás volt, mert az is maradt. Az 1989/90-es változások utáni időben sem szervezültek hagyományá ezek a(z) (élet)művek, hiába lettek annyi év után végre hozzáférhetőkké. Kárpátalja nem is egy, hanem kétpólusú irodalmi-kulturális gondolkodása tehát hiába kezdte hirdetni a Szovjetunió fennállása idején, hogy létezik hagyománya, a birodalom széthullása után ennek hiányával kellett szembesülnie.

Az a pólus, amelyik folytatható s folytatandó örökségként nevezte meg Tamás Mihályt, Sáfáry Lászlót, Bellyei (Zapf) Lászlót, Simon Menyhértet, Demjén Ferencet, Kiss Lászlót, Ják Sándort, Ilku Pált, Prerau Margitot, Herpay Ferencet, Győry Dezsőt, Fülöp Árpádot, György Ferencet, Mécs Lászlót, Nátolyáné Jaczkó Olgát, Rácz Pált, Vaskó Istvánt, Sütő Kálmánt – a rendszer-változás utáni tevékenységével igazolta, hogy nem őket, hanem az egyetemes magyar örökség kimagasló tehetségeit tekinti mérvadónak. A másik pólus pedig, amelyik nevesítetten e szerzők ellenében „Zalka Máté, Illés Béla, Hidas Antal, Gergely Sándor, Karikás Frigyes, Gereblyés László, Lányi Sarolta, Gá-

bor Andor, Madarász Emil és mások szovjetunióbeli tevékenységét”³ nevezte meg követendő értékek, a szovjetrendszer megszűnte után maga is belátta, és írói szemléletváltásával bizonyította, hogy ez sokkal inkább alkotói karrierépítő megnyilatkozás volt akkoriban, semmint megalapozott értékelismerés.

A hagyományteremtő igyekezet és közösségi identitásformáló elképzelés, majd az irányában mutatott semlegesség bizonyítja, hogy a kárpátaljaiak (is) nevezhető irodalom nem az első kezdet idején, tehát nem Csehszlovákiában, hanem a második kezdet után, éspedig a Szovjetunióban formálódott ki. Ekkor vált csak olyan sajtósággal is telítetté, hogy azt későbbi önazonossága számára hagyományként is felismerhetővé teheti.

2. A SZOVJETUNIÓBAN (I.)

A második kezdetet hosszú csend előzte meg, illetve egy-két csoportosulás, ahol az irodalmi élet nyomaiban élt. Csak így válik említésre méltóvá az Ungvári Drugeth Gimnázium *Hajrá!* című diáklapja, amely 1941 és 1944 között működött, és egy időben Balla László volt a diákszerkesztője, de Lator László, Simon Menyhért, Veres Péter is kapcsolatba került e kezdeményezéssel. És volt egy beregszászi irodalmi kör az 1940-es évek második felében, a *Vörös Zászló* című lapnál, ahol mások mellett Gyóry Dezső neve is szerepelt, valamint a Sütő Kálmáné. És már ekkor megkezdí tevékenységét az a Drávai Gizella tanárnő, akinek majd a stúdiók idején jut komoly szerep az egyes fiatal alkotók létszemléletének alakításában.

Nem mondható jelentős egyesületnek az, amelyet Balla László hozott létre még 1951-ben a magyarbarát Jurij Gojda kezdeményezésére. Mégis említésre méltó, különösen, hogy a beregszászi körrel hamarosan egyesült, és közös író-olvasó találkozói révén előfutárai lettek a későbbieknek, amelyek a nyolcvanas években népszerűek voltak. Az 1954-es *Új Hang* című antológia, s főként az 1957-től megjelenő *Kárpáti Kalendárium* volt hivatott ekkor a kultúra közvetítésére, ám az ezekben publikált alkotások nem képviseltek szépirodalmi értéket. De a Kovács Vilmos–Csanádi György által létrehívott beregszászi irodalmi stúdió a *Vörös Zászló* című lapnál sem jelentett figyelemre méltó áttörést a hatvanas években.

Komolyan tekinthető irodalmi szerveződés csak a hatvanas évek közepénvégen keletkezett, hiába előzte meg azt Bakó (Balla) László csaknem tucatnyi megjelent könyve a Kárpáti Kiadónál, valamint Kovács Vilmos három verseskönyve ugyanott. Mindazonáltal e két szerző, más-más előjellel, de igen fontos mozgatója lett e csoportosulásnak, melyet az ungvári egyetem magyar szakos hallgatói hoztak létre. Kovács Vilmos úgy, hogy az 1966 őszen létrehozott *Együtt* című diáklap szerkesztőit-kiadóit barátságába fogadta. Így az S. Benedek András, Balla Gyula, Punykó Mária, Györke László s mások által kezdeményezett – írógé-

pen sokszorosított és kézzel fűzött – diáklap okán Kovács Vilmos lassan komoly alternatívája lett a Balla László körül szerveződő irányultságnak a *Kárpáti Igaz Szónál*, amely Balla Lászlóval az élen hamarosan szót emelt e szervezkedés ellen, így váltva ki belőle egy markánsabb véleménynyilvánítást és tettet.

Kovács Vilmos *Lázás a Föld* (1962) című verseskötete tartalmaz legkorábban szélesedőnek mondható látásmódot, amely kicsit elkülönbözött a szocialista ideológia által kötelezően előírt létérzékeléstől. Valószínűsíthető, hogy itt a kezdete annak a másféle magatartásformának, amely a *Holnap is élünk* (1965) című Kovács Vilmos-regénnyel együtt felhívta magára Kárpátalja kulturális közvéleményének a figyelmét. De már ennek előtte is szembekerült egymással Balla és Kovács: egymástól lassan elkülönböző magatartásmód és közösségi kultúraszemlélet. 1964-ben Balla László nem javasolta a Kovács-regényt kiadásra, és hiába vonta vissza később ezt az elutasítását, a mű megjelenése után azt mégis kivonták a forgalomból, és ez szovjetellenes, ellenálló színbe vonta Kovács Vilmost.

Nos, ehhez a formálódó „ellenállói” szerephez önkéntelenül társult az *Együtt* folyóirat, valamint egy évvel később Fodó Sándor egyetemi tanár azon tanszéki „magyar népi együttese”, szavalókórusa, amely falujáró találkozók formájában vitte Kárpátalja-szerte a magyar szót. A közben megszüntetett *Együtt* sem jelentett akadályt e tenniakarásban, ugyanis azonnal – Kovács Vilmostal az élen – létrejött a Forrás Stúdió 1967 őszén. Az említett diákszerkesztők java része lett a Forrás magja, és a stúdió tagjai (valamint szimpatizánsai) közé került Zselicki József (ő lett az elnök), Vári Fábián László, Peleskei Jenő, Füzesi Magda, Fodor Géza, Dupka György, Kecskés Béla, Balla Teréz s mások. Az *Együtt* helyett most a *Kárpátontúli Ifjúság* című lapban kezdtek publikálni.

Egészen addig növekedett, terjeszkedett ez a magyar kultúra- és önazonosság-teremtő kis mozgalom – Kovács Vilmos, a Forrás Stúdió és Fodó Sándor hármas szövetsége –, amíg 1970-ben meg nem jelent a *Tiszatájban* Kovács Vilmos–Benedek András tanulmánya, a *Magyar irodalom Kárpát-Ukrajnában*. E komoly tettek számító írás közzététele után az éber szovjet kultúrfigyelés magyar nacionalista szervezkedésre hivatkozva feloszlatta Fodó Sándor és a magyar tanszék népi együttesét, majd 1971-ben (augusztus 20-án!) a *Kárpáti Igaz Szó* – Balla László főszerkesztő segédletével – egy vezércikkben (*Elidegenedés?*) olyan támadást intézett a Forrás ellen, hogy arra hivatkozva a hatalom állami eszközökkel felszámolta az egészet.

Ez a tett váltott ki egy markánsabb véleménynyilvánítást, a Forrás-tagok s Kovács Vilmos első *Beadványát* (1971), mely „G. Smanyko elvtársnak, az Ukrajnai KP Kárpátontúli területi bizottság titkárának, J. Mejhes elvtársnak, az Ukrajnai Írók Szövetsége Kárpátontúli szervezete felelős titkárának, a *Kárpáti Igaz szó* szerkesztőbizottságának, Vaszilij Lengyel és Fejes János elvtársnak, a *Kár-*

pátontúli Ifjúság szerkesztőinek⁴ lett címezve. A publikációs lehetőségekkel kapcsolatos problémák mellett a „beadvány” a kárpátaljai magyarság általánosabb gondjait is felemlítette. De a második *Beadvány* 1972 tavaszán még ennél is terjedelmesebb és komolyabb hangon szóló Kárpátalja egész magyarságáért, így az *Együtt*, a Forrás Stúdió, Kovács Vilmos és Fodó Sándor kulturális alapú önszerveződése országos, általános üggyé válva egyszersmind túl is nőtt irodalmi-kulturális irányultságán. M. Takács Lajos és Fodó Sándor szavaival „polgárjogi mozgalommá” alakulva ez a szervezkedés lett a későbbi összkárpátaljai érdekvédelmi szervezet, „a KMKSZ előképe”⁵.

A retorziók után keletkező irodalmi-kulturális úrt hivatott betölteni az 1971-ben megalakult, József Attila nevét viselő stúdió, amelyet Balla László alapított a *Kárpáti Igaz Szó* keretén belül. Ám ez a stúdió egészen 1981-es átalakulásáig – Tóth István szavaival – „az irodalmi nívó és gondolat kárpátaljai mélyrepülése volt”, tagjai „túlontúl szürkék, agitatívák és unalmasak voltak”. A csoport „közutalattól övezett”⁶ volt, így kijelenthető, hogy az első – 1966 és 1972 közé tehető – stúdiós korszak Kárpátalján a Területi József Attila Irodalmi Stúdió tevékenységének első esztendeivel ért véget. A Forrás-időszak teljes lezárásának pedig a „szovjet-magyarok”-féle fogalom köztudatba történő bevezetési szándéka tekinthető. Ez egy cikksorozat volt (*Új fogalom, Hagyományok, Kötődések, Nem koegzisztencia*), amellyel a szerző, Balla László 1975 végén mintegy felszámolta az első stúdiós korszak közösségformáló kezdeményezését.

3. A SZOVJETUNIÓBAN (II.)

A hosszú hetvenes évek időszakában működő Területi József Attila Irodalmi Stúdión kívül elsősorban azt a három személyt fontos megnevezni, akik köré már az első stúdiós korszak idején gyülekeztek azok, akik a kárpátaljai magyar irodalmi-kulturális, egzisztenciális létezésre problémaként néztek. Krüzsely Erzsébet, Drávai Gizella és Horváth Anna baráti köréről van szó.

Krüzsely Erzsébet körül már az ötvenes években szép számú csoportosulás jött létre Viskan. Fodó Sándor vallomása pontosan kijelöli szerepét és súlyát: „Én „szellemi anyámnak” tartottam Öt, ...szellemi fejlődésemben a döntő szerep az övé, ...a kezembe nyomott néhány könyvet. Ekkor 14 éves voltam. Édesanyám unszolására elolvastam... s csodák csodája, a *Fekete bojtár vallomásai* teljesen megváltoztatta életemet... Ezek az olvasmányok határozták meg egész életemnek további alakulását, és a magyarság sorsa iránti határozott elkötelezettségemet.”⁷ Munkácsra költözésére után (1958) Fodó Sándor mellett rendszeres látogatója volt e körnek az ő visszaemlékezése szerint Zselicki József, S. Benedek András, Vári Fábián László, Fodor Géza, Balla Gyula, Czirók Béla, Milován Sándor és felesége...

Drávai Gizella tanárnő már a beregszászi irodalmi körök idején kapcsolatba kerül az irodalmi pályára készülő diákokkal, a következő évtizedekben pedig egyre nagyobb elismertségre téve szert a legaktívabb személyek kerülnek vonzaskörébe. Így ő már az első stúdiós korszak idején jelentősnek mondható munkát fejt ki beregszászi otthonában a hozzá rendszeresen el-ellátogató írók, költők, művészek körében. Fodó Sándor, S. Benedek András, Balla László, Balla D. Károly, Punykó Mária, Finta Éva, Dupka György, Horváth Sándor pályája alakulásában mindenképp szerepet játszik, de Kovács Vilmos 1960-ból való levele sok mindent elárul a tanárnő munkálkodásáról: „Mert dolgozom, Gizi Néném. Dolgozom. És ezzel a kijelentéssel el is jutottam odáig, hogy megválaszoljam furcsán-kurta levelét... Hogyan írok? Miért kérdezi ezt Gizi Néném? Írok, és ez a lényeg. Most úgy érzem, hogy felszabadult bennem minden pokol, most sokat tudnék mondani. Ha hagynak, ha rám nem tipornak megint. ...én azért jöttem, hogy mondjak valamit ennek a megveszekedett világnak. Én még nagyon keveset mondtam...”⁸

Horváth Anna szobrász- és grafikusművész Drávai Gizellával párhuzamosan végzett hozzá hasonló munkát. A tanárnő 1981-es halála után pedig szinte mindenki megfordult Horváth Anna otthonában, valamilyen kapcsolatban volt vele. Fodó Sándortól Balla D. Károlyon, Balla Lászlón, Finta Éván, Füzesi Magdán, Bartha Gusztávon és másokon át Berniczky Éváig számosan köszönhetnek fontos dolgokat neki. Finta Éva volt talán a legközelebbi tanítványa, később barátja: „2005-ben Beregszász talán legnevezetesebb szülőtte, Horváth Anna meghalt. Kapcsolatom nem szakadt meg vele, bár sajnos évek óta nem látogattuk egymást. Nekem ő ma is él. Mivel elszoktam attól, hogy együtt legyek azokkal, akiket szeretek és tisztetek a világban, nem érzékelem Anna halálát. Amúgy gyerekkorom óta egyik Ariadném. Párkám. Tudásom és tagadásom nagy részét neki köszönhetem.”⁹

Tehát a Területi József Attila Irodalmi Stúdió, Krüzsely Erzsébet, Drávai Gizella, Horváth Anna, továbbá – és elsősorban – azok az írók, költők, művészek, gondolkodók, akik ebben a stúdióban, valamint a baráti körökben forogtak – jelentették a megújulást. Mindenekelőtt a stúdió szervezetében végrehajtott, generációváltás-fiatalítás után (1981) jött létre egy olyan szellemi közösség, amely a nyolcvanas években Kárpátalja-szerte ismert és elismert lett.

Az 1981-es újjászerveződés után a József Attila Irodalmi Stúdió (JAIS) továbbra sem került ki Balla László felügyelete alól. Ugyanakkor bizonyos tekintetben mind Balla László, mind a *Kárpáti Igaz Szó* engedékenyebb lett az új, háromtagú elnökséggel szemben. Így Balla D. Károly, Dupka György, Horváth Sándor, valamint a *Kárpáti Igaz Szó* révén olyan publikációs lehetőség nyílt meg a stúdiótagok előtt, amely szükségből jött létre ugyan, de a küldetését talán jobban betöltötte, mint egy független irodalmi újság. Ugyanis az

1965-től önálló napilappá lett *Kárpáti Igaz Szó*, melynek 1987-ig főszerkesztője volt Balla László, olyan, a főszerkesztő által kitalált „irodalmi újságot” vitt házhoz az előfizetőinek, amely a laptestből kivágható hasábkoból állt össze önálló folyóirattá. Soha annyi olvasója nem volt még a kárpátaljai magyar irodalomnak, mint amennyi 1983-tól 1987-ig lett ezáltal. Ugyanis a *Lendület, a JAIS közleményei* című „irodalmi újság” öt éven keresztül havi rendszerességgel jutott el a magyar családokhoz a lap kötelező előfizetése révén.

Az ugyanilyen minta – laptestbe tördelt kivágható hasábkobok – alapján „verseskötethez” jutó szerzők egyre nagyobb ismertsége, valamint az egyre közkedveltebbé váló író-olvasó találkozók, és más, szintén irodalmi jellegű összejövetelek révén a JAIS nem csak utolérte, de túl is szárnyalta az első stúdiós korszakban előhívott odafigyelést. A JAIS-tól kezdetben idegenkedő egykori Forrástagok is csatlakozván hozzá, egyre szélesebb réteget vont be a kárpátaljai irodalom s kultúra ügyébe. A rendkívül kitartó munka révén a stúdió egyértelmű szocialista kultúrjellege is lassan új színekkel bővült. A befogadó közönség a felügyelő hatóság láthatatlan – de azért tudván tudott – jelenlétéről megfélekezve, hamarosan valamiféle magyar, és nem szovjet-szocialista magatartást látott a JAIS-ban. Az odafigyelés mennyiségi mutatóin túl minőségben is megvalósulni látszott az, amit a Forrás elindított.

1988-ban már annyian vállaltak munkát e stúdióban, hogy indokolttá vált azt alkotóközösséggé alakítani. A József Attila Alkotóközösség viszont rövid életű lett, mert a lassanként már érdekvédelmi feladatokat is magára vállaló szervezet épp ilyen minőségben nem tudta megszervezni önmagát 1989-ben. Ekkor alakult meg ugyanis más kezdeményezéssel a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, ahol is közfelkiáltással Fodó Sándort választották meg elnöknek. Az első stúdiós korszak legendás alakja révén, valamint az egykori Forrás-, illetve ekkori Alkotóközösség-tagok szereplésével így jött létre folytonosság s legitimáció az új érdekvédelmi szervezet, valamint az első stúdiós korszak (és kicsit a második) között. (Kovács Vilmos 1977-ben meghalt.)

Ezzel ért véget a második stúdiós korszak. A sikeres *Lendület, a JAIS közleményei* című „lap” megszűnte után az ugyancsak a *Kárpáti Igaz Szó*ban megjelenő *Új Hajtás*, valamint az *Évgyűrűk* irodalmi éves antológia 1987-től számítható néhány kötete mellett a Balla D. Károly által alapított és szerkesztett *Hatodik Síp* (1989), Kárpátalja első önálló irodalmi folyóirata ígért új lehetőségeket. A szovjetrendszer és ideológia megszűntével a *Hatodik Síp* „rendes” szerkesztőségként (és kiadóként) végezte munkáját: a stúdiós jelleg az új formáció közös rendezvényeiből kikopott. A közösségi önazonosság formálódásán belül egy idő múlva külön irányultsággá alakult az irodalom, és külön folyamattá a közösségi (kultúra és) érdekvédelem ügye.

4. UKRAJNÁBAN ÉS MAGYARORSZÁGON

Az eredményes („szocialista”) közösségformálás után a JAIS meghatározó személyiségeinek többsége a *Hatodik Síp* szerkesztőségében egy megújult és kibővült közösségbe került. Mindjárt a folyóirat névválasztásában rejlő önállóság-megfogalmazás az illyési ötágú sípot kiigazítandó újfajta cselekvés-vállalást sugallt, és erre utal az 1989-es impresszum is. Az ott felsoroltak közül Balla D. Károly, Fodor András, Fodó Sándor, Kiss Ferenc, Lator László, Pomogáts Béla, Váradi-Sternberg János, Vitányi Iván, Horváth Sándor, Nagy Zoltán Mihály és Vári Fábián László együtt-munkálkodásának ténye mindenekelőtt a magyar irodalomnak kisebbségekre és magyarországira (illetve diaszpórára) tagolásához szól hozzá, de az írott szó közösség- és társadalomformáló szerepét is hangsúlyozta. Így aztán a *Hatodik Síp*, „a magyar irodalom kárpátaljai fóruma”, a fórum szó széles értelmében kezdte betölteni szerepét.

A Szovjetunió megszűntével az új Ukrajna létrejötte (1991) után a Kárpáti Kiadónál továbbra is jelentek meg művek, de sem ez a tény, sem az, hogy Magyarországon is cenzúra nélkül kerültek kiadásra „kárpátaljai alkotások” – nem jelentett irányultságot. Ugyanakkor nyilvánvalóan a Magyarországgal rendszeressé vált kapcsolattartás játszott közre abban, hogy az 1989-re teljes összefogást mutató kárpátaljai magyarság irodalmi-kulturális (és érdekvédelmi) ügyeit formáló szerkesztők-kiadók és kultúrminőségesek hamarosan (1991-ben, 1993-ban, 1999-ben, 2000-ben, 2002-ben, 2005-ben) kezdték megfogalmazni a különböző különállósági igényeiket. 2010-re így jött létre az a jól körülhatárolható három nagyobb egység és irányultság, melyek különállóságát a kárpátaljai magyar kisebbségi múlt (Szovjetunió) és jelenkori élmény (Ukrajna) tudja egymással összekötni.

Elsőként a Balla D. Károly nevéhez kötődő internetes fórum (*BDK blog*) tűnhet ki e felállásból. Tudniillik 2000-től ez az alapvetően digitális formában létező tér és közeg hamarosan a magyar irodalom és irodalmi élet Kárpátaljához kötődő részének korszerű műhelyévé alakult. De már az 1993-as év is komoly figyelemfelkeltő eseményt hozott, hiszen alapító-főszerkesztője a *Hatodik Síp*-ből kiválva új saját lapot indított útjára *Pánsíp* névvel (majd e műhely 1999-től *UngBereg Alapítvány, Pánsíp-Almanach* lett). Ám a folyóirat-átalakulások mellett mindenekelőtt azon Balla D. Károly-esszéknek lett hatásuk széles körben, melyekben a (kárpátaljai kisebbségi irodalmi-kulturális) közösséghez fűződő szerzői-alkotói viszony felülvizsgálatának szorgalmazása komoly kritikával párosult. Ebből formálódott ki 2000-re az új szellemi műhely alapja.

A *BDK blog* az utóbbi évtized alatt olyan ismert és elismert fórum lett, melyet Kárpátaljához (is) köt a széles közvélemény. Létrehozója és működtetője szépíró és blogger, publicista és közíró, költő, novellista, dráma-, esszé- és regényíró.

Ezen kívül számos virtuális akciója révén, valamint sokarcúságával, kísérletezéseiével és több internetes helyen történő (nem-szöveges) megjelenésével (Facebook, Twitter, Iwiw, Picasa) egymaga is elérhette volna, hogy a személyére irányított figyelemmel messze ható legyen ez a portál. Különös tekintettel, hogy az itt olvasható szöveg(elem)ek rendszeresen papír alapon is megjelennek (*ÉS, Mozgó Világ, HVG, Népszabadság*, stb., önálló kötetek). Ám ezt a közeget még tovább erősítette Berniczky Éva jelenléte, irodalom- és valóságértése. A fórum sokféle jellegű bejegyzései mellett prózájának könnyedség-közvetítése, költői motiváltságú anekdotikussága, kifigurázásai és különc alakjai, valamint ironikus-groteszk nyelvi világának kárpátaljaiként (is) értelmezendő sajátos vonásai zavar nélkül illeszkednek a *BDK blog* eszmerendszerébe. Így aztán az elmúlt évtized széles körben elismert prózaírója jelentékeny módon növeli e (virtuális) tér és megjelenés irodalmi-kulturális súlyát, különállóságát, messze ható voltát.

A második nagy egységet az *Együtt* című folyóirat létrejötte (2002) és nyolc éves fennállása hozta létre. Ez a névválasztás is cselekedet volt, mint a *Hatodik Síp* korábban, hiszen hagyomány- és legitimáció-képzés, egyszersmind kultúrpolitikát érintő magatartás is e múltba nyúlás. Tudniillik az egykori diáklap szűk egy esztendő fennállása – 1966 és 1967 között – most újra figyelmet kapva érintette a Kovács Vilmos, Fodó Sándor, Forrás Stúdió által megmozgatott önazonosság-formálást, így indítva útjára a régi-új *Együttet*. A 2003-as impresszum tanulságai szerint ez a lap is a legszélesebb összefogást hangsúlyozta a Kovács Vilmos Baráti Társaság védnöki testületként történő feltűntetésével, valamint S. Benedek András, Botlik József, Dupka György, Füzesi Magda, Horváth Sándor, Kőszeghy Elemér, Nagy Zoltán Mihály, Pomogáts Béla, Vári Fábrián László, Fodor Géza, Gortvay Erzsébet, Zselicki József nevével.

A *Hatodik Síp* 1989-es hangsúlyaira emlékeztető új *Együtt*-összefogás a tömeges támogatottság elérésén túl az egyet nem értését is kifejezésre juttatta azzal, amit az *UngParty* képviselni kezdett 2000-tól. A főszerkesztő Nagy Zoltán Mihály (2008-ig) lapbéli jegyzeteiből kiolvasható az *UngParty* szellemiségétől való elkülönülés szándéka. Amikor tehát 2002-re a közben megszűnt *Hatodik Síp*, *Pánsíp*, *Pánsíp Almanach* helyén Kárpátalján újra nem volt papír alapú önálló irodalmi folyóirat, akkor az új *Együtt* elsősorban nyilván ezt az űrt töltötte be, de összefogásával-elkülönülésével választ is adott azon Balla D. Károly-esszék kritikáira, amelyek e térség íróit-költőit érintették elmarasztalóan (egy-két kivételtől eltekintve). Ez a szellemiség tartja együtt a lapot és közösségét 2010-ben is (2009-től Vári Fábrián László a főszerkesztő), valamint az, hogy évi négyszeri megjelenésével biztos publikációs lehetőség öregeknek, fiataloknak egyaránt – határon innen és túl. Dupka György lapigazgató, aki önálló, csaknem húsz esztendő könyvkiadói tevékenységével megtámogatva e közösséget, meghatározó erővé emelte 2010-re.

A harmadik fontos egységet, irányultságot magyarországi helye hozta létre, s tartja egyben az áttelepültekkel, rangos alkotókkal, tudósokkal – közös eszmei alapon az *Együttel* állva. Az egyéni, különálló alkotói teljesítmények itt sem választhatók el a tömörülésektől. Finta Éva, S. Benedek András vagy Füzesi Magda munkássága szerves része volt és maradt a kárpátaljaiak is mondható irodalomnak, akárcsak a Lengyel Tamásé, Bagu Lászlóé, Cséka Györgyé vagy Pócs Istváné, akik a *Véletlen Balett* (1999) című Magyarországon alapított folyóiratuk révén – és természetesen szerzőként – méltán kaptak nagy figyelmet a lap fennállása előtt, és utána (2005) is. De Szepesi Attila költészete külön jelentős érték ebben a tekintetben. A Lator László! A Finta Éváé úgyszintén. (Utóbbiában például esztétikai formában (*Párvák*) is kitűnik az a személyiség- és közösségi önazonosság-formáló irányultság, melynek mai értékeit Drávai Gizella és Horváth Anna egykori munkálkodásából lehet eredeztetni.)

Legszervezettebb formában a budapesti Kárpátaljai Szövetség (1989) 1200 tagot számláló közössége erősíti ezt a Kárpátaljához kötődő, de Magyarországon szerveződő létet. Intézményük keretei között a Kárpátaljai Írók, Költők, Képzőművészek Magyarországi Alkotó Közösségének létrehozása 2005-ben – elnök Lator László –, valamint a *Kárpátaljai Hírmondó* című orgánium – főszerkesztő Füzesi Magda – életre hívása hiánypótlóan teszi teljessé az *UngPartyt* és az *Együttet*. Pomogáts Béla, Dupka György, Szöllősy Tibor neve további súlyt ad a vállalkozásnak, akárcsak a Katona Tamásé, Benda Istváné, vagy Zubánics Lászlóé, E. Mester Magdolnáé s másoké.

Azok közül pedig, akik sem az egyik, sem a másik vagy harmadik irodalmi-kulturális irányultságnak nem oszlopos tagjai Ukrajnában vagy Magyarországon 2010-ben, elsősorban Balla László tűnik ki. A kilencven évből az ő eddigi megélt 83 esztendeje és hat évtizedes munkássága átfogó példája lehet annak a személyiség-torzító és sorsrontó kisebbségi létnek, melyben a kárpátaljai magyar alkotó a Szovjetunió idején lehetett a fennálló rendszer kegyence, avagy ellensége. Továbbá: ahogyan Czébely Lajos, Bartha Gusztáv s mások, vagy az utóbbi években indulók közül Bakos Kiss Károly, Becske József Lajos, Pap Ildikó, Lengyel János munkái válnak (el)ismertté, úgy járnak majd az új pályakezdekők is, például Brenzovics Marianna, aki 2010-es bemutatkozó regényének esztétikai megformáltsága, poétizáltsága révén azonnal kitűnik az indulók, de az ismertebbek közül is.

Összefoglalva: 2010-ben a *BDK blog*, az *Együtt* és a *Kárpátaljai Hírmondó* nevével jelölhető három széles és nyitott, különálló irodalmi-kulturális egységnek közös múltja és motiváltsága is létezik, akárcsak azon (öregebb és fiatalabb) alkotóknak, akik szorosan nem kötődnek egyik egység irányultságához sem. A magyar irodalomnak egy olyan, kicsit külön is szemlélhető fo-

lyamatát hozzák létre közösen, melyet a kárpátaljai jelző (is) megillethet. A 21. század első évtizedében még formálódik azon történelmi sajátsága, melynek gyökerei a felvidéki kisebbségi irodalmi léttel is érintkeznek, látható törzse viszont egyértelműen a Szovjetunió fennállása idején jött létre. Identitás tekintetében a két stúdiós korszak negyedszázada lehet(ne) markánsabb hagyományának a kiindulópontja.

JEGYZETEK:

* A magyar irodalom égtájai – Sokágú síp Tokajban című 2010-es (augusztus 11-13.) tokaji tanácskozás plenáris ülésén megtartott prezentáció, valamint a szekcióülésen elhangzott beszámoló egybevont, frott és megszerkesztett változata.

¹ Kovács Vilmos – Benedek András: Magyar irodalom Kárpát-Ukrajnában, Tiszatáj, 1970., 10. 964.

² Tamás Mihály: Indulásunk elé. In: Tátra, 1937., I., 1.

³ Balla László: Hagyományok, Kárpáti Igaz Szó, 1975. december 7. In: Dupka György: Kisebbségi ének a beregi rónán., Intermix, Ungvár – Budapest, 1992., 221-222.

⁴ Botlik József–Dupka György: Ez hát a hon... Mandátum–Univerzum, Budapest–Szeged, 1991. 160.

⁵ Fodó Sándor: A Forrás: a KMKSZ előképe. In: Kárpátaljai Minerva, Beregszász–Budapest 1998., 52-56.

⁶ Tóth István: A hézag, Hatodik Síp, 1998/2., 3.

⁷ Fodó Sándor: Előszó helyett egy szubjektív vallomás. In. Krüzsely Erzsébet: Titkok keresése. KMKSZ, Ungvár, 1996., 5-6.

⁸ Kovács Vilmos levele Drávai Gizella tanárnőhöz. Együtt, 2007./4. 16-22.

⁹ Peremiczki Adrienn riportja Finta Évával. Finta Éva blogja. 2010.

